

Jaroslav Med

B á s n í k t a j e m n ý c h p ř í b ě h ů ...

/Doslov k připravovanému výboru z próz J.Karáska ze Lvovic/

Když vyšla v roce 1894 první čísla Moderní revue, časopisu symbolistně dekadentní literatury, setkala se s neobyčejně bouřlivou reakcí. Skoro všechny uznávané literární veličiny zvedly výstražně hlas nad vyzývavou odvahou a amorálností mladých, kteří s šokující otevřeností rušili jedno uznávané tabu za druhým. Místo ctností, jimiž měla literatura zušlechťovat, opěvovali zhýralost a sexuální uvolněnost, čínorodou aktivitou pohrdali ve jménu únavy a melancholických spleenů a všechno je oslovovalo spíše ošklivostí rubu než lícem krásy obrácené k slunci - tak razentně vstoupila do české literatury skupina mladých básníků a spisovatelů, kteří se ztotožňovali s dekadentním programem a s jeho pomocí chtěli změnit svět i literaturu. A doslova symbolem této krátké, ale bouřlivé vývojové etapy v dějinách české literatury se stal Jiří Karásek ze Lvovic; v jeho díle je ztělesněno bezmála vše, čím u nás žila a s čím do obecného kulturního povědomí vstoupila literární dekadence.

Česká literární dekadence, většinou chápaná jako součást širšího symbolistického programu, se v Čechách objevila v devadesátých letech minulého století jako krajní křídlo literární moderny, která chtěla od základů změnit dosavadní literární půdorys. V opozici proti popisnému realismu a lumírovskému látkovému eklekticismu - symbolem všeho oficiálního a tradičního v literatuře

se stalo dílo Jaroslava Vrchlického - toužila tato moderna po umění, jež by bylo svébytně osobitým výrazem jedinečné tvůrčí individuality, autenticky prožívající svůj subjektivní život a neopírající se o žádný společensky utilitární program. Tímto zvýrazněním individuality reagovala literární moderna též na ztrátu celonárodně sjednocujících ideálů, již byla doprovázena krize, kterou procházela celá česká společnost osmdesátých a devadesátých let. Národně obrozenecké ideály už ztratily svou schopnost vytvářet ucelený národní program, a tak se zdálo, že všechno minulé leží v troskách a nic pozitivně nového není v dohledu. Pro české dekadenty se stala tato dobová "soumračnost a vyprahlost" přímo směrově základním životním pocitem, ~~pod~~ pod jehož tíží leželo vše jako pod vývěvou marnosti a nicoty.

Pod dekadentním praporem, tak jak jej vztyčila Moderní revue, se shromáždila podstatná část mladé nastupující básnické generace, již se zdála nevyhnutelná revolta jak proti znicotňující společenské realitě, tak proti oficiální literatuře, která podle jejich soudu nevyjdařovala dostatečně přesvědčivě neklid lidských srdcí a hlav v chaosu rodícího se moderního světa. A J. Karásek ze Lvovic patřil mezi hlavní protagonisty tohoto proudu; spolu s A. Procházkou probíjával v mnoha polemických střetnutích nový typ dekadentní literatury, psal básně, prózy, dramata i eseje, a vše mělo být výrazem zraněné duše putující za krásou a zhnusené nevlídností okolního světa, tak jak to předpisoval světonázorový kánon dekadentní negace.

Postavení předního českého dekadenta si J. Karásek zajistil v devadesátých letech především svou tvorbou básnickou; jeho sbírky z této doby představují v české literatuře patrně nejucelenější básnickou realizaci dekadentních snah. Ve svých verších se velmi těsně přimkl k stylizované podobě dekadentního básníka "raněného životem", jemuž se hnusí nejen všední skutečnost, ale i život sám, jímž lze projít jedině v snovém opojení. Díky tomuto zornému úhlu byly jeho básně plné smutku a bezvýchodné marnosti a básník sám, stylizující se do podoby "dítěte Sodomy, v sny marně zatoulané", jen melancholicky čeká, až "požár zničení se nad vším rozlije". A protože svým naturelem nebyl J. Karásek ani rebelem, ani haškovským bohémem, jeho ostentativní nenávisť proti šedi měšťácké společnosti se projevovala jen a jen slovy a tématy, jimiž šokoval soudobého čtenáře. Dokazoval to nejen svým syrově odvážným slovníkem a neobvykle excentrickými autostylizacemi, ale zejména svým příklonem k novým, dosud tabuizovaným látkám, zejména z oblasti sexuální. Přes okázalou nonkonformitu to byla ale poezie s velmi úzkým obsahovým rejstříkem: na jedné straně byla fascinována pohanskou smyslovostí a vitální silou nietzscheovského brutálního jedince, na straně druhé se utápěla v melancholii, spleenu a obdivu ke všem nábožensko-mystickým kultům a jevům. Kategorickým odmítáním životní přirozenosti a normality tato poezie v podstatě jen dokazovala bezradnost dekadentních životních postojů, schopných podněcovat nanejvýš individualistickou negací a pohrdání.

Symbolistně dekadentní próza, k jejím čelným představitelům J.Karásek patřil, vyrůstala ze stejných životních pocitů a názorů jako jeho poezie a programově stála v opozici vůči tradiční próze. Pohrdala dějově bohatým příběhem i věrohodností jeho reálií, v nichž se děj odehrával, chtěla být jen a jen jakýmsi "příběhem duše", ve kterém by se jako v zrcadle odrážela nesmyslnost veškerého lidského konání. Už jen letný pohled na Karáskovy prózy z devadesátých let ukazuje, v čem byla jejich dekadentní specifičnost a literárně vývojová odlišnost. Především: jejich hrdiny jsou vždycky výjimeční, abnormálně citliví nebo psychicky rozvrácení jedinci; rezignace na děj příběhu je vyvažována silným lyrismem; základní osnovu próz tvoří hloubková psychologická analýza hrdinových nejnaternějších prožitků a nálad.

Nejzávažnějším a největším programově dekadentním prozaickým dílem J.Karáska ze Lvovic, a patrně i celé české literární dekadence, je nepříliš rozsáhlý román Gotická duše z roku 1900. Hlavní hrdina Gotické duše, podivínský samotář a poslední potomek starého šlechtického rodu, bloudí labyrintem své duše jako poutník, hledající smysl života, svou identitu lidskou i společenskou. Jeho přejemněle zdegenerovaná psychika uvykla životu jen ve fiktivním světě snů a iluzí; čím intenzivněji ale prožívá každý pocit či záchvěv nervů, tím těžší se mu zdá být jeho úděl. Jedině Bůh ho může spasit - a tak putuje barokními prostorami pražských chrámů

a touží po mystickém splnutí s Bohem. Ale Bůh jej nemůže oslovit, hrdinova příliš pyšná touha po absolutnu zničila jeho schopnost vnímat boží záměry v konkrétních lidských osudech. Srazil se jen s Bohem jako s fikcí sebe sama, své pýchy i nemožnosti být také pro druhé. A nenašel-li Boha, zbyla mu jediná cesta: nalézt sebe sama a životní jistotu ve svém češství. Karáskův hrdina stojí na Petříně, hledí na Prahu a všechny její zvony k němu promlouvají o tragické velikosti českého národa, který toužil po absolutnu, byl ale přemožen marností, symbolizovanou pobělohorskou porážkou, která zlikvidovala jeho největší duchovní vzepětí. Hlas volající Prahy umlkne, hrdinovo nitro nezaslechne její úpěnlivý apel, národ i Bůh zůstanou prázdnou fikcí. Zápas o identitu ztratil smysl, zůstala jen kamenná tvář pražských chrámů, změněných v hroby české duše; sem vedou hrdinovy poslední kroky, v nich pohřbívá v milosrdném nevědomí šílenství svou "gotickou duši".

Navzdory své dekadentní podobě není Gotická duše rozhodně pouhou literárně historickou antikvitou; Karásek zde dokázal umělecky přesvědčivě evokovat pražskou atmosféru i ukázat neschopnost vypjatého individualismu řešit ty nejzávažnější společenské i existenciální otázky. Svými meditacemi o podstatě češství - to ztratilo v této době už zcela obrozenecký rozměr a muselo být probojováno v nitru člověka samého - byl tento román také jedním z mnoha hlasů, které v době okolo roku 1900 uvažovaly o proměně vztahu jedince k národnímu kolektivu

/nezapomeňme, že v této době byla ještě velice živou knihou Masarykova Česká otázka a že vznikala díla jako Bezručovo Slezské číslo, Dykovy Písňe z Montblanku, Sovovy Tři zpěvy dnešků i zítřků a další/. V Gotické duši se patrně nejvýrazněji spojoval nacionální prožitek s vyhraněným individualismem a estetismem, jak je pěstovala literární dekadence, která vnímala všechny lidské hodnoty pod zorným úhlem jejich estetické funkčnosti a originality. Proto i Karásek pojal boj národa o své bytí jako drama, ve kterém stojí jedinec proti osudu a marnost jeho zápasu má svůj tragický protějšek v marnosti úsilí národního. Tento konflikt zosobnil v Gotické duši Petr Chelčický; jeho boj o bezhříšnou čistotu života je doveden až po samu krajní mez, kdy se život zřiká bezmála všeho, aby se přiblížil průzračné čistotě absolutna. V tomto znicotnění skutečnosti ve prospěch fikce vidí Karásek hlavní tragédii češství a zároveň potvrzení správnosti svého dekadentního odvratu od všeho skutečného do světa fikcí a snů, v němž se jedinec vždy a za všech okolností může ztotožnit s krásou, která přežívá všechny katastrofy dějin i jedinců. Toto Karáskova pojetí "české otázky" bylo sice jen jedním z článků dlouhého řetězu uměleckých děl, jimiž česká kultura vymezovala pojem moderního češství, ale článkem nikoli umělecky nejmenším a nezajímavým.

Na začátku 20. století ztrácel symbolistně dekadentní program rychle svou dobovou i literární opodstatněnost. Také z Karáskovy tvorby poznenáhlu mizely

typické dekadentní stylizace a provokativní gesta, vyhrocený protiklad mezi uměním a skutečností se počínal měnit v melancholický dualismus života a snu, který posléze spoluurčoval ráz veškeré další Karáskovy literární tvorby. Jestliže Karáskova poezie reagovala na změny v literárním vývoji zmoudřelou oproštěností básníkovy vztahu ke skutečnosti i jistým návratem k tradičním formálně tvárným jistotám /Endymion, 1909; Písně tulákovy o životě a smrti, 1930/, jeho próza - a ta byla ve dvacátých letech v Karáskově tvorbě dominantním žánrem - manifestovala svůj odklon od symbolistně dekadentních zásad zcela odlišným způsobem. Proti dekadentní antiszyzetové a bezdějové próze, jakou byla Gotická duše, vsadil nyní Karásek vše na kartu bohatého, romantického děje, plného nepředvídaných zápletek, v nichž se vyjevuje něco tajemného plného či bizarního. Tajemnost jeho příběhů ještě podtrhuje prostředí, většinou jde o ztemnělé interiéry pražských barokních chrámů, paláců a klášterů, kde se setkáváme s postavami, které jako by právě vyšly z rudolfínského dvora.

Karáskovo směřování k dějově bohaté próze má všechny znaky neoromantismu, který nelze chápat jinak než jako výraz zoufalé bezmoci nervního a v ničem nezakotveného moderního umělce, jehož citlivost se neustále střetávala s šedivou přízemností měšťáckého světa. Stejně jako mistr českého literárního neoromantismu Julius Zeyer, hledající pro boj se soudobou malostí oporu ve

velikých vášních a činech minulosti, tak také Karásek hledal, patrně zcela vědomě v Zeyerových stopách, krásu a únik před všedností - objevit velikost ve všednosti mu nebylo dáno - v tom, co se mu v daleké minulosti jevilo jako veliké, vznešené a svaté. A že leckdy velikost zaměňoval s bizarností a svatost s kuriózní vyjímečností, to je nesplatitelná daň jeho nikdy zcela nepřekonaným dekadentním východiskům.

Karáskova pouť do minulosti za velikostí a krásou vedla dvěma hlavními cestami: první, důležitější a významnější, objevila magickou přitažlivost Prahy, města, v němž našel nevyčerpatelný zdroj fantaskní krásy i osudové velikosti; druhá, méně významná jako by pokračovala v linii Zeyerových obnovených obrazů, objevujících kouzlo starých legend a mýtů. Z ní vzešly Karáskovy četné pokusy o oživení starých legendistických látek i biblických apokryfů, jež mají v lecčems kouzlo a naivitu starých náboženských maleb a jejichž postavy svými zdánlivě primitivními gesty dokáží zasáhnout i neklidem zmítané srdce dnešního člověka.

Přes všechny své neoromantické motivické výlety do minulosti našel Karásek svůj základní inspirační prostor doma v Praze; její "vizionářskou krásou, procházející snem a ze sna přestupující do smrti" je fascinován až do konce života. A protože byl neoromantik, nezajímala ho Praha současná, ale byl přitahován především její magickou tváří ztajenou v kostelích,

palácích a zákoutích staré barokní Prahy; zde nacházel zdroj všeho tajemna a fantaskna, jímž jeho pražské romány a povídky překypují. Barokní atmosféra Prahy, symbolizovaná prazvláštním rudolfínským dvorem a pobělohorskou temnotou - toliko v ní mohou žít Karáskovi hrdinové: putují přeludným městem, kde mohou potkat Golema i hraběte Cagliostro, vdechují pražský vzduch, "tísňivý a těžký od vší té tragiky, co se zde přehodila" a v tichu noci slyší tlumený zvuk bubnů, přehlušujících popravu 27 českých pánů na Staroměstském náměstí a skučení ničemného Martina de Huerty, jehož duch bloudí sklepeními malostranských domů. Jakýmsi mateřským znamením barokní Prahy jsou její chrámy; Karáska nepřitahují svou architektonickou krásou, ale vnímá je jako mauzolea tajemna, z kterého mohla motivicky těžit jeho neoromanticky bizarní poetika. Čím fantasknější podobu měl pražský barokní fenomén, tím byl pro Karáska přitažlivější - mumie blahoslavené Elekty, zázračné působení Pražského Jezulátka, pověstmi opředená Loreta, tajuplný klášterní svět bosých karmelitek, obecně zvaných barnabítky - to jsou hlavní milníky Karáskova snově romantického putování starou Prahou. Jimi je také jakoby podtrženo autorovo okouzlení španělskou barokně mystickou exaltovaností, která působila v českém kontextu vždy poněkud exoticky. J. Karáska, který své proklamované katolictví nikdy nedokázal oprostít od dekadentně morbidních prvků a vždy v něm viděl spíše zdroj estetismu než opravdové

zbožnosti a pokory, zřejmě právě tato španělská barokně mystická exaltovanost vzrušovala svou výjimečností: vypjatá zbožnost se v ní někdy podobala k nerozeznání hrůze a děsu. Hlavní pražské lokality, které v jeho představách ztělesňovaly španělského barokního ducha, byly jednak chrám Panny Marie Vítězné na Malé Straně, odkud vyšel kult Pražského Jezulátka, jednak klášter bosých karmelitek na Hradčanech, jehož přísnou řeholní odloučenost od světa opředlo ústní podání řadou fantaskních mýtů. V chrámových prostorách tohoto kláštera propuklo šílenství hrdiny Gotické duše a zde je také situován legendistický příběh o blahoslavené Elektě. /Neodehrála se, mimochodem, možná právě tady slavná chrámová scéna z Kafkova románu Proces?/ Své pražanství pojal Karásek zcela ahistoricky jako mýtus místa s barokní duší, v níž se mísila velikost a svatost s přeludností a fantasknem v nerozlučitelný amalgám neopakovatelného složení. Neobvyklou bizarností svého pražského prožitku se Karásek důstojeně přiřadil k autorům jako byli J.J.Kolár, J.Arbes či německy píšící G. Meyrink, P.Leppin a další, kterým poskytl pražský genius loci vzácný dar "zreálnovat fantastické a zfantastičňovat reálné" /V.Jirát/, a tak spoluvytvářet obraz "magické Prahy", stálé inspirátorky nesčetných uměleckých děl.

Jiří Karásek ze Lvovic zemřel v Praze /5.3.1951/ skoro zapomenut uprostřed zcela jiné doby, než byla ta, v níž patřil po jistý čas k předním bojovníkům za novou

literatur. Dekadentní stylizace a dobově módní výstřelky v jeho díle dnes už patří historii. Zůstalo však mnohé, co připomene dnešnímu čtenáři podhoubí, z něhož vyrostla jedna větev moderní vědecko fantastické prózy, Především nás však Karásek znovu přesvědčuje o nezníčitelné síle romantického příběhu, který překračuje hranice skutečnosti, času a prostoru a unáší nás přeludnými cestami fantazie a tajemství. A těmito cestami se ubírají i prózy, které tu předkládáme čtenáři.